

Tempel eller teater

Universitetsarkitektur och idéer under 1800-talet - några problemställningar

RAINER KNAPAS

Till de mest slitna konventionerna hör att tala om ett universitet som "vetenskapens tempel", i allmän betydelse eller syftande särskilt på dess byggnad. Bilden införs i Finland av Porthan och hans generation kring år 1800, då ett nytt akademihus skall byggas i Åbo. Den lever kvar i denna dag, i promotionsdikter och i festtal. Associationerna tempel – Grekland – det klassiska universitetsarvet har trivialiserats sedan länge i slagord som "Jyväskylä – Finlands Aten".¹

I diktningen blomstrade bilden av universitetet som tempel ännu på 1920- och 1930-talen, då samtidigt ett uttryck för en helleniserande och heroiserande uppfattning av Finland och dess folk. Emil Zilliacus kantat till den första promotionen vid den nya Åbo Akademi år 1927 hette "Templet":²

Templet lyser på bergets krön som en maning i marmor,
såsom ett löfte, en tro, mejslad i skimrande sten.
Templet ekar av lyrors slag och högtidliga hymner;
folkets förenade själ talar med tonernas röst.
Cellans helgade rum är landets levande hjärta,
hjärtat som jublar i fröjd, skälver i ångest och kval.

¹ Universitetets byggnader i Åbo och Helsingfors samt universitetsmiljöns historia har på ett allmänt plan behandlats i förf:s avsnitt i Matti Klinge – Rainer Knapas – Anto Leikola – John Strömberg, *Helsingfors Universitet 1640–1990*, I–III (Helsingfors 1988–91).

² Publ. senare i samlingen Emil Zilliacus, *Templet* (Helsingfors 1931).

Promotionskantatens avsnitt "De unga männen" förenar templet med samtiden:

Se: utanför, mot tempelmuren
lutade stå våra svärd och sköldar.

- - -

Att stå som en mur mot myllrande horders hot
med skölden lyft till skydd för vår egen härd,
till värn för västerlandens odling,
är vår evärdliga, unga ära.

Till Universitetets 300-årsjubileum år 1940 i Helsingfors skrev V.A. Koskenniemi kantaten "Tempelinrakentajat" [Tempelbyggarna], med mera symbolistiska vändningar men med samma budskap om universitetets Sendung i Finlands historia.³ Universitetshuset i Åbo, som byggdes åren 1800-1815 under både svensk och rysk statstillhörighet och är känt som den förnämsta tidiga klassicistiska publika byggnaden i Finland, slöt inom de neutraliserade fasaderna en praktfull Solennitetssal, en typisk tempelsal välvd som en romersk basilika. Inredning och konstverk i Solennitetssalen och de övriga rummen balanserades med hjälp av bl.a. kansler G.M. Armfelt i S:t Petersburg att uttrycka både universitetets egen historisk-patriotiska roll och dess politiska ställning i riksoffentligheten.

Helhetsverkan uppnåddes genom att komplettera arkitekturens formspråk med konstverk, möbler och universitetets egna insignier. Erik Cainbergs reliefserie över temat "Upplysningens och vetenskapernas fortgång i Finland" (med programmet formulerat av professor F.M. Franzén) och Ivan Martos' kolossalbyst av Alexander I som lagerkrönt imperator, Patriae et academiae pater, är de mest bekanta inslagen.⁴

Konstverken förde en dialog som med stor tydlighet utlade universi-

³ 300-årsfestligheternas samtliga tal m.m., som återspeglar dåtida uppfattningar om Universitetets historiska och samhälleliga roll, har publicerats i en särskild minnesvolym, *Helsingin yliopiston 300-vuotisjuhlat 4-5.IX. 1940* (Helsinki 1941).

⁴ Särskilda studier över Cainbergs reliefer är Allan Ellenius, 'Nyklassiskt och nationellt. Kring Cainbergs reliefer i Åbo forna akademihus', Åbo stads historiska museum, *Årsbok 1971* och Kaarina Pöykkös avhandling från år 1991 i serien *Jyväskylä Studies in the Arts. Om Alexander-bysten se Kalevi Pöykkö, 'Ivan Martosin Aleksanteri I:n rintakuva ja sen vaiheita', Suomen Museo 1971.*

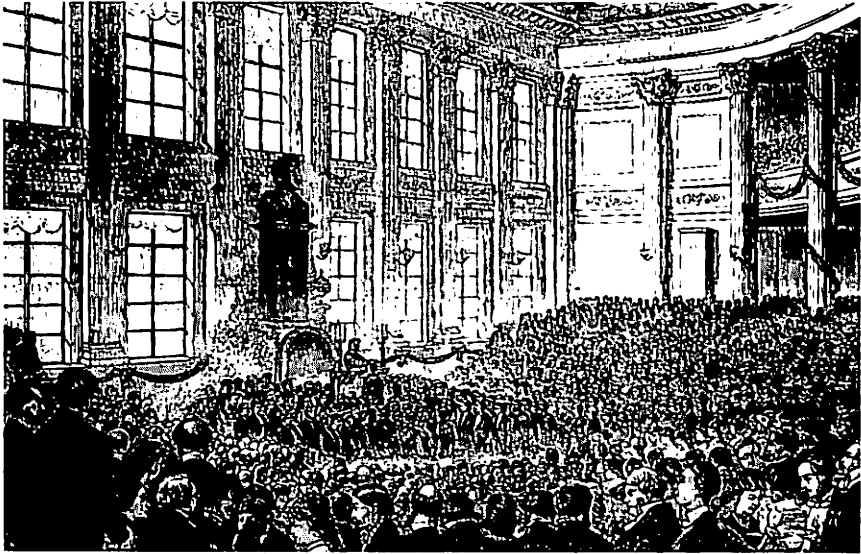
tetets nya ställning efter år 1809 i politiskt, vetenskapligt och konstnärligt avseende. Universitetet hade från att ha varit närmast *konsistoriellt* och anknutet till domkapitel och ecklesiastikväsende blivit *imperiellt*, ställt under kejsarligt beskydd. Detta markerades genom de nya statuterna och namnändringen till "Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Finland" år 1827.

Efter Åbo brand genomfördes år 1828 en formlig translation av universitetet, dess medlemmar och återstående lösa egendom till Helsingfors.⁵ Universitetets nya huvudbyggnad kunde invigas i juni 1832. Tempelpoesins blomstringsperiod började med invigningsfesternas orationer och i promotionsdikterna 1832. Den nådde sin höjdpunkt vid universitetets 200-årsjubelfest 1840. J.J. Nervander skrev i sin "Sång till Filosofie Magister-Promotionen 1832" om gudomen *Auras* sista besök i Helsingfors.⁶

Det är en hög, en Drottninglik gestalt,
i Classisk drägt, och med en dubbel krans
Af lagrens löf och ekens kring sin panna.
- - - Sin blick Hon uppslår
Och skådar stum omkring sig i det tempel,
som nyss åt Sanningen och Ljuset vigdes.
- Dess grundval på granitehällar stöds,
Dess djerfva döm på stolta kolonnader
I praktfull glans sin vida rundel hvälft;
Och till dess festligt prydda helgedom
Allt, hvad det Finska Fosterlandet äger
Af högt och vördnadsbjudande och skönt,
I dag högtidligt sina ombud sände.

⁵ Det arkitekturhistoriska standardverket om Universitetets huvudbyggnad i Helsingfors, Kalevi Pöykkö, *Das Hauptgebäude der Kaiserlichen Alexander-Universität von Finnland, Finska Fornminnesföreningens tidskrift* 74 (Helsingfors 1972) behandlar utförligt byggnadsskedena med utgångspunkt i Åbo. Om universitetet och Åbo brand, se Svante Dahlström, *Åbo brand 1827. Studier i Åbo stads byggnadshistoria intill 1843* (Åbo 1929). Flyttningen till Helsingfors behandlas särskilt i samlingsvolymen *Från Universitetets första tider i Helsingfors* (Helsingfors 1928).

⁶ Invigningens samtliga tal utgavs i en vackert tryckt volym, *Handlingar rörande invigningen af Kejsarliga Alexanders Universitetets i Finland nya hufvudbyggnad* (Helsingfors 1832). J.J. Nervanders promotionspoem är publicerat bl.a. i *Skrifter af Johan Jakob Nervander, utgifna till minne för landsmän I-II* (Helsingfors 1850).

Promotion i Universitetets ursprungliga, solbelysta Solennitetssal år 1873 inför Alexander I:s byst. Bland publiken utdelas exemplar av promotionsdikten (nedtill t.h.). Xylografi efter teckning av Albert Edelfelt.

I sin kända dikt "Resan till jubelfesten" från år 1840 återkom den åldriga F.M. Franzén till tempeltemat och särskilt till Senatstorgets två profana tempel, Senatshuset och Universitetet: "Det ena maktens / det andra vetenskapens är".⁷

Uppfattningen om universitetet som ett *Musentempel* fortlevde lika länge som den idealistiska universitetsuppfattningen, ända in på 1900-talet och i arkitekturprojekt ända fram till 1930-talets början. – Sentida exempel är huvudbyggnadens "nya sida" i Helsingfors, färdig först 1938–1940. Själva de nio muserna, som var på förslag till väggmålningar i konsistoriesalen i Åbo på 1810-talet förekommer sista gången i Helsingfors år 1907, som en skulpturserie av Walter Runeberg i kapitälhöjd

⁷ Franzéns dikt utgavs i tryck i minnesskriften över jubileet 1840: *Calender till minne af Kejsrerliga Alexanders-Universitetets andra secularfest*, utgifven av J. Grot (Helsingfors 1842).

på Universitetsbibliotekets tillbyggnad, den då nyuppförda s.k. Rotundan.⁸

Tempelrummets kor och altare, ”parnassen” med katedern, förflyttades som sådana till Helsingfors och uppställdes på enahanda sätt. I absiden bakom katedern hade i Åbo stått kejsarens kultbild, *effigies*. Enligt bystens inskription *Effigiem musae servant / It fama per orbem* stod muserna i dess tjänst. I Åbo-tidens akademiska galleri förekommer också lokala heroer och nymfer. Den mest bekanta, Aura, införs av Franzén i promotionsdikten 1792, ”Tyst smög sig sömnen bårt,...”:

I blå-hvit damast-skrud (af rädda morgon-vindar
Lätt skrynkklad) – Aura sof i skygd af tät lindar:
Vass-krönt på hennes arm en silfver-urna låg,
Hvarur med sakta sorl sig göt en bläddrig våg.

I bildkonsten förekommer Aura med samma attribut tio år tidigare i Jacob Gillbergs illustrationer till Porthans *Oratio funebris* över professor Henrik Hassel och sedermera t.ex. på universitetets tacksamhetsmedalj över den nya staten av år 1811. De finska muserna, nämndes även i akademihusets fasadinskriftion i Åbo: *Musis fennicis munificentia aurgustorum*.⁹ I Cainbergs reliefer i Solennitetssalen – där programmet i hög grad var dikterat av biskopen och prokanslern Jacob Tengström – presenterar drottning Kristina i Minervas gestalt Aura som de finska musernas företrädarinna för Alexander I, i Apollons gestalt.

Solennitetssalen i Helsingfors fick till en början varken egna muser eller egna lokalheroer. Bysten av Alexander I med sina inskriptioner ställdes emellertid upp för att förmedla samma budskap som i Åbo. Kompletterande kultfigurer kom först långt senare, under 1890-talet, då byster av J.V. Snellman och M.A. Castrén infördes i salen som konkurrenser till kejsaren. Från början av år 1905 hade salen ett nytt blickfång,

⁸ Över Universitetets nybyggnader och olika projekt under 1900-talet, se särskilt artiklar och presentationer i samlingsvolymen: Esa Peckala-Koskela (red.), *Yliopiston Helsinki* (Helsinki 1990, även engelsk text).

⁹ Om Aura-gestalten: Aimo Reitala, *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet* (Helsinki 1983); om medaljen: Tuukka Talvio, *Medaljer ur Helsingfors universitets samlingar. Ars Universitaria 1640–1990* (Helsingfors 1990, utställningskatalog).

Albert Edelfelts monumentalmålning "Åbo Akademis invigning 1640" med Per Brahe som huvudperson.¹⁰ Konflikten mellan ryskt, finskt och svenskt i uppfattningarna om Universitetets egen historia tillspetsades under 1900-talets tre första årtionden allt mera och Solennitetssalens konstverk övergick till att bli nationalhistoriska symboler med politiskt bruksvärde. Målningarnas bildprogram var ursprungligen starkt knutet till den "nationella väckelsen", ännu med en grunduppfattning om ett gemensamt akademiskt fosterland – och en gemensam Solennitetssal – oberoende av finskt eller svenskt i nationalitetsfrågan. Detta uttrycktes i den latinska inskriptionen under målningen som föreställde Florafesten 1848: *Corde et carmine unus populus*.

Väggmålningarna förde in nationalhistorien och dess heroer i Solennitetssalen i Helsingfors som en tredje dimension i tempeltjänsten, vid sidan av det kejsrerligt-politiska och universitetets egen interna ritus.

Det gudomligas närvaro i Solennitetssalen hade markerats även i Alexandersbystens symboliska utförande som överguden Jupiter. Den nya universitetsbyggnaden i Helsingfors utformades – möjligen med kännedom om polariteten universitet-stat i konstprogrammet i Åbo – av arkitekten C.L. Engel som en helgedom, i akademiskt avseende tillägnad Apollon och i politiskt avseende Finland som en del av det ryska riket. Enligt planerna skulle en Apollonstod stå överst på gaveln mot Senatstorget. Apollon-allusionerna återkommer mångfaldigade i arkitekturens detaljer och ornamentik.

Tempelidén kompletterades genom särskilda akademiska och politiska tillägg. Fasaden mot Senatstorget uppvisade i projekten ett vidlyftigt sortiment av sinnebilder. Senare inskränktes de till de mest oundgängliga, kejsarens namnchiffer A I, till åminnelse av Alexander I, med krona och mantel i frontonen.

Anmäler sig intendenten hava ... likväl behandlat Universitetsbyggnaden i en annan, med dess egentliga bestämmelse mera överensstämmande ordning och smak. I sådant avseende har på själva spetsen av frontonen en Statue av Apollo blivit anbragd och i själva frontonen Wettenskaperne föreställde, vilka frambära deras hyllning till Universitetets Stiftare, H.M. Kejsar Nicolai den förste, vars Höga Namn Chiffer finnes fästad å en kejsrerlig mantel, som uppbäres av tvenne genier

¹⁰ Väggmålningarnas förhistoria och Edelfelts i politiskt avseende intressanta varianter behandlas utförligt i Bertel Hintze, *Albert Edelfelt I–III* (Helsingfors 1942–44).

och åtföljes av den kejsrerliga kronan. Å Frisen i Peristylen läses Universitetets namn å Latinska språket och Peristylens basrelief framställer på den Venstra en Disputations och på den Högra sidan en Promotions-act.

De fem bas-reliefs, som finnes anbragta under Peristylen beteckna åtskillige föremål ur de särskilda Faculteterna och i Nicherne på båda sidor om Balconen är projecterat att uppställas Statuer av tvenne utav Forntidens filosofer. (t.f. kansler R.H. Rehbinders memorial inför föredragningen för kejsaren)

Den rena tempelidén var sålunda inte allenarådande eller ens styrande för universitetshuset och dess detaljer. Apollon och Nikolaj var inte en autentisk antik kombination. Engel nämner "ändamål", "ordning" och "smak" som riktgivande för sitt förslag. Helheten bildar en *monarchia mixta*-arkitektur, en skådeplats för en dialog mellan universitet och samhälle snarare än för vetenskapens interna tempeltjänst.

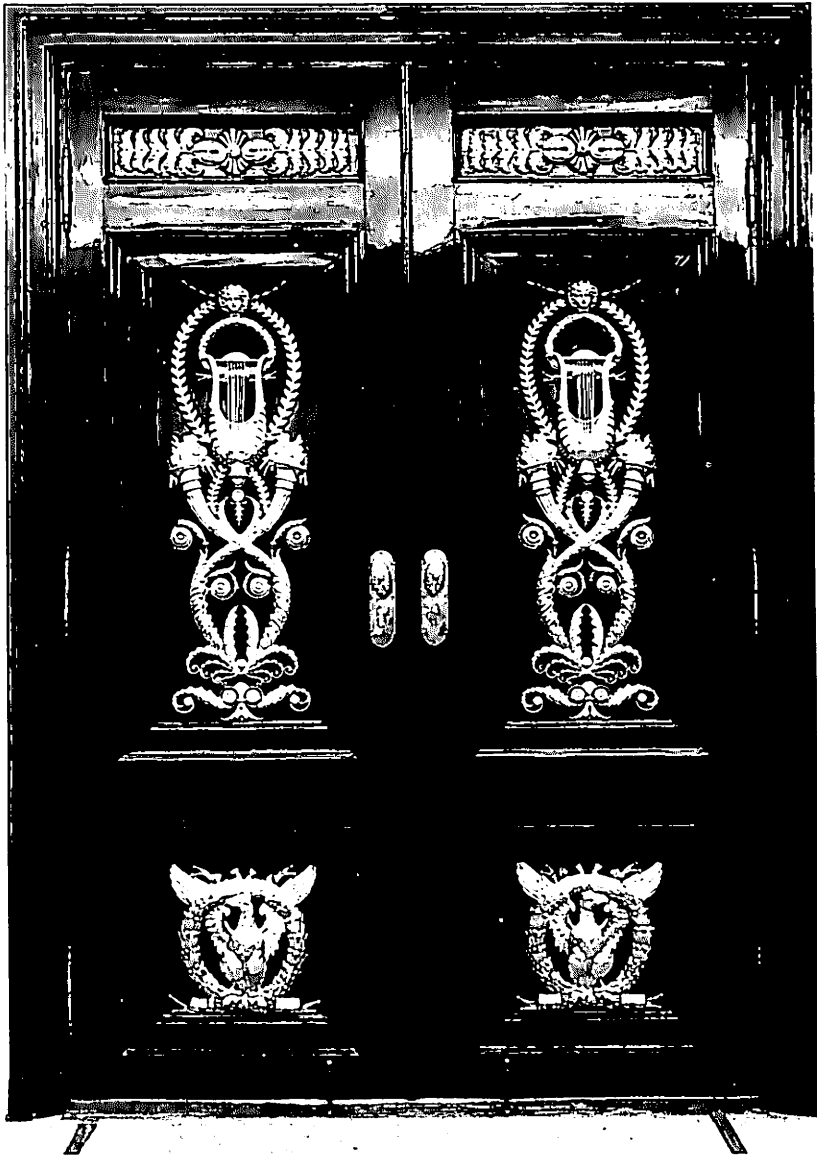
Gudomlighetens närvaro i Universitets solennitetssal var ett tvisteämne fram till år 1932, då Alexander I-Pater Patriae-bysten efter nationalistiska påtryckningar avlägsnades. I annan gestalt inträdde det gudomliga igen år 1940, då Wäinö Aaltonens relief "Frihetens gudinna bekransar ungdomen med segerkrans" avtäcktes, med ett praktfullt universitetshellskt tal av dåv. prorektor Edwin Linkomies.¹¹

Den finska universitetsidealismens sista stora kultbild skadades svårt vid ett flygbombardemang i februari 1944. Den har emellertid bevarats i sitt sönderbrutna skick som ett krigsminnesmärke i Solennitetssalens sidovestibul. I själva salen har en replik av reliefen uppställts år 1959 på en mera undanskymd plats. Vid samma bombanfall förstördes samtliga väggmålningar i salen, av dem har en kopia av Edelfelts Per Brahe in-satts på sin tidigare plats år 1962.¹²

Inför Solennitetssalens restaurering till universitetets 350-årsjubileum 1990 avvisade konsistorium efter omröstning förslaget om att återinsätta Alexander-bysten bakom katedern, bl.a. med motiveringen att den skulle "dominera" för mycket. I mindre dominerande form har universite-

¹¹ Om konflikterna kring Alexandersbysten under 1920-talet: Matti Klinge, *Stu-denter och idéer, Studentkåren vid Helsingfors Universitet IV, 1918–1960*, kap. VII. Om "Frihetens gudinna": Esko Hakkila, *Wäinö Aaltonen. Elämää ja taidetta* (Helsinki 1942), där det nationalmytologiska kraftigt framhävs.

¹² Åtgärden var ett led i den tydliga historiseringen av universitetet som företogs under dåv. rektor Edwin Linkomies överinseende. Se särsk. Matti Klinge & al., *Helsingfors Universitet 1640–1990*, del III, s. 234 ff.

Solennitetssalens tempelport, janua, dubbeldörrarna av mahogny med förgyllda akademiska (ymnighetshornen och lyrorerna) och politiska (örnarna och lagerkransarna) ornament förflyttades som sådana från Åbo till Helsingfors år 1828.

tets två stiftarheroer och grundläggare, drottning Kristina och Alexander I trots detta år 1990 placerats sida vid sida bakom katedern. För ändamålet har använts de två marmorbyster i naturlig storlek som greve N.P. Rumjantsev år 1815 donerade till konsistoriesalen i Åbo.

Solennitetssalen som teater

”Solennitet” var redan under 1700-talet universitetets eget namn på de egna festföreställningarna, både de årligen återkommande och de som andordnades under särskilda former. Universitetets egen profana ritus, med dess ”Umzug” – processioner med korporativa insignier, höghetstecken, dräkter, hierarkisk rang och ordning – var till sitt ursprung ett renässansfenomen, känt överallt i Europa. Till Åbo infördes processionsskådespelet som invigningens viktigaste och mest utarbetade moment år 1640.¹³ Universitetets korporationsriter var då och under alla tider därefter skådebröd för stadsbor och borgare, ”Philister und Vieh”. Till sin natur var de en del av en utdragen föreställning med teatraliskt innehåll, där andra partier utspelade sig inomhus, i akademibyggnader och kyrka.

Vid invigningen av det nya akademihuset i Åbo 1817 iscensatte universitetets ledare och prokansler Jacob Tengström en omarbetad form av tidigare solenniteter. I den klassicistiska estetikens tecken anskaffade han bl.a. en fotsid rektorsmantel i purpurfärg. För samma tillfälle infördes en ny klädnad för alla deltagare, uniformer för professorer, studenter och universitetsstat.¹⁴

Till solenniteterna hörde av gammalt musikinslag, och musikens betydelse bara förstärktes i Åbo vid 1800-talets ingång - biskopen själv hörde till de tongivande inom Musikaliska Sällskapet. Den profana akademiska föreställningen med processioner, orationer, diktning och musik

¹³ Invigningsfestens enskildheter beskrivs i konsistoriets protokoll (utg. i tryck), i en relation författad av Per Brahe samt även i Michael Wexionius, *Natales Academiae Aboensis*, 1648.

¹⁴ Jacob Tengström, *Underrättelse om den akademiska nybyggnaden i Åbo 1801–1815*, jämte övriga manuskript, Helsingfors Universitetsbibliotek, handskriftssamlingen, J. Tengströms samling. Om universitetets uniformsväsende: Ole Gripenberg, *Civiluniformer i Finland. Finska Fornminnesföreningens tidskrift 70* (Helsingfors 1969), s. 42 ff.

åtföljdes i allmänhet av en sakral del, gudstjänst i domkyrkan under solenna former enligt kyrkohandboken men med akademiska allusioner i predikan och psalmer.

Till de markanta olikheterna mellan universitetshuset i Åbo och Helsingfors hör solennitetssalens utformning, i alla andra avseenden var byggnadernas rumsprogram mera enahanda. I Åbo var salen en romersk tempelbasilika, i Helsingfors en halvrund romersk teater. Sittplatserna och de stigande bänkraderna var ursprungligen anordnade exakt enligt antik teaterordning i avgränsade sektioner: *ima*, *media* och *summa cavea*. Scenväggen bestod av stora fönster i dubbla rader med mellanliggande pilastrar, som fond för katederparnassen och Alexander I från det tidigare templet i Åbo.

Salens halvrunda åskådarrum gjorde att solenniteterna fick ett starkare drag av teatralitet, även om riterna var oförändrade. Salen i Helsingfors hade två läktare, en för musik och en för fruntimmer, i Åbo fanns bara en musikläktare. Under 1800-talets senare hälft fick salens användningsformer starkare inslag av teater än tidigare. Besöken av storfurstar och kejsare blev ett slags statsteater, med repetitioner, utklädning och inövade repliker och tal. För minnesfesterna över landets stormän eller för det kejsarliga husets sorge- och jubelfester och förmåningar byggdes ansenliga dekorationer upp under ledning av universitetets teckningslärare. Biljetter, programblad, (och promotionernas konfekt!), numrerade platser m.m. gjorde Solennitetssalen till en nationalteater för samhällets ledande skikt.

Ifråga om dekorationer var minnesfesten över J.L. Runeberg 1877 den förmodligen mest genomarbetade. Hela salen var ombyggd till ett *castrum doloris* över Runebergs liv och verk, med sorgedraperingar, växter, byster och bildframställningar över hans produktion. Tillsammans tagna täcke de fullständigt över den sedvanliga framtoningen.¹⁵

¹⁵ Ett urval av festprogram och dekurationsanordningar publicerat i *Helsingfors Universitet 1640–1990*, del II, särsk. s. 580–581.

Nationalhistorien

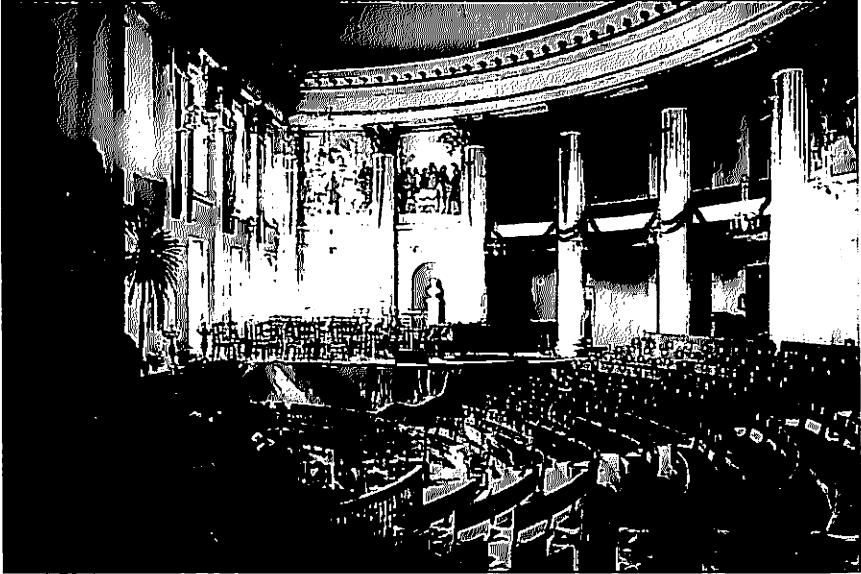
Ett led för att skapa en stående historisk nationalteater av Solennitetssalens kejsrerligt dominerade kultrum var det ovan nämnda initiativet till väggmålningar med motiv ur universitetets historia. Utvalda och i detalj föreskrivna historiska scener som skulle ge liv, färg och ett nytt idéinnehåll åt salen. Redan under 1870-talet hade den uppfattats som grådaskig och intetsägande av en ny icke-klassicistisk generation. Bildprogrammet för väggmålningstävlingen, som utlystes till 250-årsjubileet 1890 utgick från en framställning av universitetets roll i nationens historia genom dess egna stormän, *womini illustri*, avbildade i avgörande ögonblick eller typiska scener. "Historiska bilder" eller tablåer i ord, bild, musik eller framförda på scen var tidstypiska för det senare 1800-talets historism. Per Brahe och invigningsprocessionen 1640, Porthan och hans tidevarv och jubelfesten 1840 och dess deltagare, från R.H. Rehbinder, Franzén och Runeberg till J.J. Nervander, Snellman och Lönnrot bildade ett nationalgalleri med stormän, lämpligt ur universitetets egna led.¹⁶ Jubelfesten 1840 ersattes efter 1917 med en historisk scen som ansågs mera avgörande för universitetets och nationens historia, Florafesten på Gumtåks äng 1848. – Hela Florafesten var ett förnämt exempel på att universitetet, dess ledning och studenter även ägnade sig åt friluftsteater; i detta fall regisserades som känt föreställningen av Fredrik Cygnaeus.¹⁷

Gesamtkunstwerk

Vid närmare påseende visar det sig, att universitetsarkitekturen och dess symboler inte kan ses som uttryck för en enda idé, alternativt t.ex. "vetenskapens tempel" eller offentlighetens lärdomsteater. Om man går över från den rena arkitekturen och dess formvärld till de övriga konstfärer som bildade universitetets helhetsmiljö, blir mångfalden av symboler ännu större. Frågan är om helheten har någon ändamålsenlighet,

¹⁶ Minnet av Per Brahe hade aktualiserats starkt under hela 1880-talet: K.K. Tigerstedt hade utgett hans brevväxling (1880, 1888), universitetets konsistorieprotokoll hade börjat utges 1884. Brahestatyn i Åbo, som avtäcktes 1888, hade sitt upphov i firandet av 200-årsminnet av hans död 1880. De historiska stormännens monumentalisering i konsten hade debatterats ända sedan Porthan-statyns avtäckning i Åbo 1864.

¹⁷ Matti Klinge, *Från lojalism till rysshät* (Helsingfors 1988), s. 68 ff.

Solennitetssalen år 1921, dekorerad inför de nordiska musikdagarna. Den halvrunda teaterns inredning kompletterades vid 1800-talets slut med en framträdande musikestrad; salen var också den ledande konsertsalen i Helsingfors. Väggmålningarna, de förgyllda kapitälerna och ornamentmålningarna var nya inslag från 1900-talet.

ordning och smak, i den mening som Engel inlade i memorialet om huvudbyggnadens arkitektur. Det finns en stark strävan till koherens mellan idéer och verklighet i universitetets värld, men också tidvis motsägelsefulla inslag. Helheten befinner sig i ständig förändring, nya byster bärs in och gamla ut, sedan gamla in på nytt. Nyanskaffningar kompletterar och accentuerar antingen historiska, filosofiska och estetiska frågor, samtidens politik eller eventuellt framtidsperspektiv och aspirationer.

Även om inga bildhuggare stod att få i Helsingfors för Apollonskulpturen överst på universitetets fasad, så transporterades redan år 1833 med stort besvär i värsta menförestiden från S:t Petersburg gipsavgjutningar av Apollo di Belvedere, den sedvanliga Herkules med klubban och Diana från Versailles. De köptes för ritsalens behov, men stod som konkreta uttryck för klassicismens outhärlighet i universitetets värld.

Med motsvarande besvär inköpte universitetet år 1828 ett stort offici-

ellt porträtt av kejsar Nikolaj I, sin tidigare kansler. Porträttet uppställdes på hedersplats i konsistoriesalen, mellan marmorbysterna av grundläggarna, drottning Kristina och Alexander I. I umgänget med den fosterländska historien var man i Helsingfors till en början betydligt mera försiktig än i Åbo. Konstverk med budskap av typen "Vetenskapernas och upplysningens fortgång i Finland" förekom inte i Helsingfors ens på 1850-talet.

Genom kompletteringar i porträttgalleriet rekonstruerades den egna historien bakåt till svenska tiden redan under 1840-talet. Historiens personifiering i tal och skrift, genom porträtt och minnesfester inleddes med de österbottniska studenternas Porthan-firande 1839 – en "gamal svensk professor" enligt dåv. vicekansler Thesleffs kända karakteristik. Per Brahe blev på nytt utlyst till herosgestalt för universitetet 1840, och hans porträtt i ny kopia mottogs som donation av ättlingar i Sverige.¹⁸

Symbolvärlden

Universitetets *consistoriales* yttrade sig sällan, åtminstone i protokollen, över arkitektoniska eller estetiska frågor. Byggnadsärendena behandlades vanligen helt och hållet administrativt eller fiskalt. Desto större intresse visade man för mikrokosmotiska frågor med symbolisk betydelse: inskriptioner, medaljer, sigill, uniformsfrågor, knappar och broderier – ett tecken på att de sågs som starkt betydelsebärande. Uniformernas symbolik, färger, broderade lagrar och förgyllda lyror var talande uttryck för universitetets ändamål, dess inre ordning och egna värdesystem. De små distinktionssymbolerna var viktiga instrument, som avgränsade universitetssamfundet till en egen grupp i det politiska livet.

Jubelfesten år 1840 förbereddes, iscensattes och genomfördes som en stor statsteaterföreställning, enligt ett ceremoniel som förenade universitetets historiska tradition med dess aktuella politiska ambitioner. Allt skedde inom ramen för en festivitetsetetik, som bildade höjdpunkten på vad som dittills åstadkommits i Helsingfors. Symbolbeståndet utöka-

¹⁸ Om universitetets konstsamlingar som uttryck för dess självuppfattning, se utställningskatalogen *Porträtt ur Helsingfors universitets samlingar. Ars Universitaria 1640–1990* (Helsingfors 1990).

des markant, bl.a. genom nya fastställda doktorshattar för fakulteterna. Medaljer, orationer, dikter, tryckalster, musik och närvarande gäster byggde upp en bild av läroinrättningens nationliga nyckelställning, som trots marginell kritik varade långt in på 1900-talet. Jubelfestens ceremoniel var en statsteater av aldrig skådat slag med 31 olika ämbetsstater i processionen. Förutom av universitetets ställning blev jubelfesten en generalmönstring av storfurstendömet's civila och medborgerliga liv.

Under festdagarna fick deltagarna gå igenom universitetets hela spektrum av rit, kult och evenemang, från det sublimala till fylleri och krossade glas, allt som universitetet kunde erbjuda. Zachris Topelius deltog i allt och noterade efteråt i sin dagbok:¹⁹

Nu – hvad äre vi? Vi äre namn som varit, – vår rolle är utspelt, vi äre theaterprinsar, hvars kronor fallit med rideaun, vi äre intet – likasom vi voro förr än vi ett ögonblick tyckte oss vara allt. Vi som nyss bestämde verdens öde, vi ha nu fullt arbete att bestämma vårt eget. Vi, som sade till Majestätet: du! - och aktade furstar och prelater ringa, vi säga nu till vår skomakare: er tjenare, min herre! . . . Vår lager ligger och vissnar i gömman, flugorna äro oartige på våra visdomsbref.. Hvarje skolpojke tituleras nuförtiden som vi. – Hvad fromma oss nu våra middagar och baler? Vi önska vi hade våra tömda bouteiller. Vi önska vi hade våra tusende rublar. – Ack sorgliga utsigter: räkningar och Crapula! Punschfläckar på kläderna, tomhet i fickorna, björnar i trapporna – oh!

Jämförelser

Är detta att man bygger upp Sveriges största nya universitetsbyggnad i Åbo vid 1800-talets början och sedan efter tjugo år ännu större nya universitetsbyggnader i Helsingfors något i sig unikt?

Över hela Europa, inkluderande Ryssland under Alexander I:s reformperiod, gick mellan år 1800 och ca 1840 en nybyggnadsvåg över alla universitet, nya grundades och äldre omstrukturerades. Sekulariseringen, nyhumanismen som lärdomens och undervisningens idévärld och universitetens nya politiska roll i det post-napoleonska Europa – och f.ö. även i Amerika – gav upphov till oändligt många universitetsbyggnader. Utåt sett var det samma klassicism som präglade dem alla, i detaljer var deras uttryckssätt och språk markant olika.

¹⁹ Utg. av Paul Nyberg, del IV:2 (Helsingfors 1924).

Universitetsbibliotekets kupoltäckta mitsal med sina kolonn Gallerier var ett ännu större profant tempelrum för vetenskapen än Solennitetssalen. Bibliotekssalen låg i samma axel som Nikolaikyrkans huvudingång och hela byggnaden koncipierades enligt idéer från de romerska termerna – också det en motsats till kyrkans tempel. Biblioteket riktade sig emellertid enbart inåt mot universitetssamfundets medlemmar, inte mot offentligheten som huvudbyggnadens Solennitetssal. Gouache av Venny Soldan-Brofelt, 1890-talet. – Samtliga fotografier: Universitetets Museum, Helsingfors.

I Sverige hade alla storslagna planer t.ex. på ett solennitetshus för universitetet i Uppsala under Gustav III:s tid strandat. Efter konungens död hade man där under 1790-talet byggt ett vackert doriskt Botanicum, ett äreminne kring det linneanska arvet, med Linnés byst som cen-

tralt blickfång. I Lund hade man vid 1800-talets ingång nöjt sig med smärre oundgängliga nybyggnader i domkyrkans skugga.²⁰

I Köpenhamn samlades kyrko- och undervisningsväsendets nya arkitektoniska topp kring arkitekten C.F. Hansens Vor Frue Kirke och den intelligande Metropolitanskolen, ritad av samme arkitekt 1811. Vid kyrkans nyformerade plats planerades en ny huvudbyggnad för Köpenhamns universitet. De första projekten gjordes av arkitekten Peder Malling på 1810-talet i högklassicism, sedermera förändrades de till en egenomlig götisk-patriotisk klassicism. Samme Malling hade ritat en ny akademibyggnad i Sorö, som invigdes 1827. Vid festiviteter i Sorö anfördes f.ö. de allmänna fraserna om musernas tempel och Aten i Norden. För universitetet i Köpenhamn planerades ett storslaget monumentalmålningsprogram: "Videnskabens og den høiere Culturs Idee i dens Kilder". De danska nationalliberalerna ville ha enbart motiv från fäderneslandets historia och den slutliga bildrikedomen blev en kompromiss. I förhallen avbildas Prometheus-myten, Apollon och Pallas Athene bevakar som statyer ingången till festsalen, där väggmålningarna av Vilhelm Marstrand sedan övergår till "det nationale særpræg" och fäderneslandstematiken.²¹

I Christiania byggdes ett helt nytt universitet, med samma nationella särställning som det finska universitetet, vid stadens huvudgata i omedelbar närhet av det kungliga slottet. H.D.F. Linstow, egentligen jurist och ingenjöröfficer, ritade både slottet (1823) och universitetsbyggnaderna (1838), som tillsammans med bl.a. storting och högsta domstol skulle bilda en storslagen axial platskomposition. Universitetet, i en tyskorienterad, helleniserande Schinkel-stil utfördes sedan bara på ena sidan av Karl Johan-gatan och helhetsplanen gick förlorad.²²

²⁰ Trots många förtjänstfulla enskilda studier finns ingen samlad översikt över äldre universitetsbyggnader i Sverige. I universitetshistorikerna ingår en särskilt utarbetad arkitekturhistorisk del, av Fredric Bedoire, bara i *Stockholms universitet 1878–1978* (Stockholm 1978).

²¹ Om Köpenhamns universitets byggnader, se Villads Villadsen. 'Universitetets bygninger', *Københavns universitet 1479–1979, Bind IV* (København 1980); allmänt om undervisningsarkitekturen i Danmark t.ex. Lisbet Balslev Jørgensen – Hakon Lund – Hans Edvard Nørregård-Nielsen, *Danmarks arkitektur, Magtens bolig* (København 1980).

²² Ulf Hamran, 'Det nye Norge bygger. Norsk arkitektur 1814–1870' *Norges kunsthistorie*, bind 4 (Oslo 1981), s. 50 ff.

I Ryssland, där de närmaste universitetsexemplen för 1830- talets situation i Finland skall sökas, fanns en uppsjö av arkitektoniskt förnäma läroinrättningar, särskilt från 1780- talet framåt. Konstakademien, Vetenskapsakademien och Smolnyj-institutet i S:t Petersburg, universiteten i Moskva, Dorpat, Charkov, Kazan och Vilna, de många och stora militärläroanstalterna, Bergsinstitutet, adelspensionerna, guvernements- och specialgymnasierna, lyceerna i Tsarskoe selo, Nezjin, Jaroslavl, Odessa och flera därtill var byggda i en markant "statsklassicism". De hade ursprungligen rikligt med inskriptioner och akademisk-kejsarlig emblematik, porträtt, stiftarbyster och utställda insignier. Uniformer och kåranda – antingen styrd uppifrån eller oppositionellt färgad – var förhärskande i de ryska utbildningsinrättningarna, liksom i Helsingfors under Nikolaj I:s epok.

Representation och mening

De föregående exemplen från Helsingfors Universitets historia är ett försök att införa nya infallsvinklar på ett till sina historiska fakta väl känt och utforskat område av arkitekturhistorien. Den arkitekturhistoriska forskningens "paradigm" kan i de flesta fall härledas till den hegelianska estetikens tradition: konst och arkitektur är uttryck för idéer, för tidsanda, *Zeitgeist*, eller världsåskådning, *Weltanschauung*. Till det hegelianska arvet i konsthistorien hör också tanken om en utveckling inom konsten, en succession av stilar, utgreningar och "skolor" som te- ser eller antiteser.²³

Idén om att byggnader uttrycker eller återspeglar idéer gör det möjligt att uppfatta arkitektur som ett dissekerbart objekt, där idéer kan "friläggas" eller "påträffas", jämföras med förlagor och handböcker, enligt en anatomisk forskningsmetod. En byggnad kan undersökas med en formell analys, resulterande i en matematisk abstrahering till formler, proportioner och talmystik. Särskilda betydelsebärande inslag kan lös- göras som symboler, sinnebilder för idéer med en ikonografisk, uttol- kande Vad är det?-metod.

²³ Frågan om den hegelianska belastningen av arkitekturhistorien har väckts bl.a. av Demetri Porphyrios, 'Notes on a Method', *Architectural Design* 1981, specialnum- mer On the Methodology of Architectural History.

Universitetets samtidigt publika och korporativa värld och dess markanta arkitektur gör det lockande att försöka gå tillbaka till ett historiskt undersökningssätt, som skulle beakta det "akademiska rummet" som en odisskerad helhet. Rummet är en skådeplats för särskilda och ofta i minsta detalj bestämda funktioner, som inte drar gränser mellan t.ex. arkitektur, skulptur, porträtt eller möbler.²⁴ Det akademiska rummet, dess utformare och invånare rör sig med egna, historiska och föränderliga värde- och symbolsystem. De har sina egna idébyggnader, utritade och nedskrivna projekt eller bestämda "Leitbilder" för gestaltning av omgivningen. Börjande med arkitekturens ordningar har alla ordningsformer, evenemang och aktörer inom universitetets *Gemeinschaft* ett samband med varandra.

Arkitekturen är en del av ett "kultursystem" – där bl.a. Talcott Parsons kultursociologiska begreppsvärld och hans "system of expressive symbols" ger en möjlighet att beakta både samhälle, korporation och individer som deltagare vid utformningen av en konstnärlig kultur, utan att förringa idéernas regulativa roll.²⁵

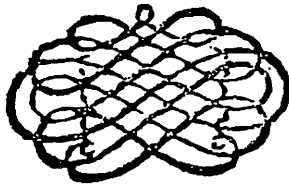
Ett universitet och dess medlemmar behöver både egen tempeltjänst och egna skådespel för att förverkliga universitetets ändamål eller för att demonstrera samhälleliga ambitioner. Som korporation bygger universitetet upp ett symbolsystem, från det minsta – uniformsknappar – till det största: sviten av offentliga byggnader i Helsingfors. Detta sker med hjälp av ett eget förråd av historia och tradition, som kompletteras och omformas under samtidens och framtidens tryck.

Parallellt med det byggda universitetet och dess värld av realia lever ett imaginärt universitet, inte enbart i form av oförverkligade arkitektoniska projekt, utan som en värld av idéer, föreställningar, erfarenheter och minnen. Det obygga universitetet innehåller de historiska, filoso-

²⁴ Universitetet bildar givetvis även en egen "semiosfär", värld av tecken, som kan studeras med en kultursemiotisk metod. Goda exempel på metodens möjligheter ges t.ex. i Jurij Lotmans artikelsamling *Kunst als Sprache. Untersuchungen zum Zeichencharakter von Literatur und Kunst* (Leipzig 1981) och Lotmans och B. A. Uspenskij's *The Semiotics of Russian Culture*, (ed. Ann Shukman), *Michigan Slavic Contributions* 11 (1984).

²⁵ Talcott Parsons förefaller att ha återupptäckts i samband med debatten om det "postmoderna", se t.ex. Jeffrey C. Alexander & Steven Seidman (eds.), *Culture and Society. Contemporary Debates* (Cambridge Univ. Press 1990).

fiska eller estetiska fixpunkterna för konstruktionen av universitetets "rum", sådant det kan beses i verkligheten.²⁶ Tolkningen och förståelsen av arkitekturen, dess konkreta historia och olika funktioner får ett större historiskt skärpedjup om de icke-arkitekturbundna dimensionerna i "Production de l'espace" får belysa bilden.

²⁶ Ett känt och för den pågående debatten grundläggande försök att förena "filosofiskt rum" med det reellt existerande är Henri Lefebvre, *Production de l'espace* från år 1974, år 1991 även utg. på engelska, *The Production of Space*, (Basil Blackwell Ltd).